

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Випускна кваліфікаційна робота
на правах рукопису

АРТИНЮК ВАЛЕНТИН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА**

Освітній ступінь Бакалавр

Галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність: 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма Психологія

Науковий керівник:
МУДРАК Ігор Аркадійович
доцент, канд. психол. наук.

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 12
засідання кафедри педагогічної та
вікової психології, від 3 червня 2025 р.

Завідувач кафедри
проф. Гошовський Я.О. _____

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Артинюк В. О. Психологічні засади статево-рольової соціалізації сучасного підлітка.

Досліджено основні наукові підходи до аналізу процесу статево-рольової соціалізації підлітка. Доведено, що статева ідентифікація є важливою складовою соціалізації особистості, що формується в результаті взаємодії біологічних, соціальних і культурних факторів. Процес ідентифікації, який включає усвідомлення себе як представника певної статі, відбувається під впливом соціальних норм та стереотипів, що накладаються на індивіда в процесі взаємодії з іншими людьми, зокрема родиною, однолітками та медіа.

Розглянуто, як гендерні ролі впливають на розвиток підлітків, зокрема на їх психологічну ідентифікацію, поведінку та стосунки з оточенням. Гендерна соціалізація починається з раннього віку і продовжується протягом підліткового періоду, коли підлітки активно усвідомлюють свою роль у суспільстві, а також засвоюють соціальні норми та очікування, пов'язані з їхньою статтю.

Встановлено, що процес статево-рольової соціалізації підлітків залежить як від зовнішніх факторів (сімейне середовище, вплив однолітків, медіа), так і від внутрішніх чинників (особистісні характеристики, психофізіологічні особливості). Взаємодія між цими чинниками визначає розвиток статевої ідентичності підлітка, а також його здатність адаптуватися до соціальних вимог та ролей.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити особливості статево-рольової соціалізації підлітків, використовуючи відповідний психодіагностичний інструментарій. Застосування методів психологічної діагностики забезпечило комплексний підхід до вивчення рівня сформованості статево-рольових уявлень, ступеня впливу соціального середовища та індивідуальних особливостей підлітків.

Виявлено, що присутність гендерних стереотипів у соціальному середовищі може зумовити деформацію статевої ідентичності та сприяти формуванню поведінкових моделей, які не відповідають соціальним нормам.

Подальші дослідження повинні поглиблювати розуміння процесів статево-рольової соціалізації підлітків, враховуючи різноманітні соціокультурні, психологічні та соціальні чинники.

Ключові слова: підліток, гендер, статево-рольова соціалізація.

ANNOTATION

Artyniuk V. O. The psychological foundations of sexual and role socialisation of modern adolescents.

Psychological bases of sex-role socialisation of modern adolescents. The main scientific approaches to the analysis of the process of sex-role socialisation of adolescents are investigated. It is proved that sexual identification is an important component of personality socialisation, which is formed as a result of the interaction of biological, social and cultural factors. The process of identification, which includes the awareness of oneself as a representative of a particular gender, is influenced by social norms and stereotypes imposed on an individual in the process of interaction with other people, including family, peers and the media.

The article examines how gender roles affect the development of adolescents, including their psychological identification, behaviour and relationships with others. Gender socialisation begins at an early age and continues throughout adolescence, when adolescents are actively aware of their role in society and learn social norms and expectations related to their gender.

It has been established that the process of adolescents' gender-role socialisation depends on both external factors (family environment, peer influence, media) and internal factors (personal characteristics, psychophysiological characteristics). The interaction between these factors determines the development of an adolescent's sexual identity, as well as his or her ability to adapt to social requirements and roles.

The conducted empirical study allowed to identify the peculiarities of adolescents' sex-role socialisation using appropriate psychodiagnostic tools. The use of psychological diagnostic methods provided a comprehensive approach to studying the level of formation of gender-role ideas, the degree of influence of the social environment and individual characteristics of adolescents.

It has been found that the presence of gender stereotypes in the social environment can lead to deformation of gender identity and contribute to the formation of behavioural patterns that do not meet social norms.

Further research should deepen the understanding of the processes of adolescent sex-role socialisation, taking into account various socio-cultural, psychological and social factors.

Keywords: adolescent, gender, sex-role socialisation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОЦЕСУ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА.....	11
1.1. Статева ідентифікація як соціальний феномен.....	11
1.2. Гендерні аспекти розвитку особистості підлітка.....	19
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ.....	33
2.1. Опис психодіагностичного інструментарію.....	33
2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей статево-рольової соціалізації підлітків.....	37
2.3. Гендерне виховання як умова формування адекватної статево-рольової соціалізації підлітків.....	43
Висновки до розділу 2.....	51
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний підлітковий вік є критичним періодом у формуванні особистості, коли відбувається активна соціалізація, зокрема засвоєння статево-рольових норм і моделей поведінки. У суспільстві, що зазнає швидких соціокультурних змін, рольові стереотипи стають менш однозначними, а традиційні уявлення про гендер часто піддаються перегляду. Це створює нові виклики для підлітків у формуванні власної гендерної ідентичності, що може впливати на їхній психологічний стан, міжособистісні стосунки та подальше життя.

Окрім цього, вплив соціальних медіа, нових форм комунікації та змін у сімейних і освітніх середовищах посилює необхідність адаптації до нових умов, зокрема у питаннях гендерної рівності, толерантності та прийняття різноманітності. Це зумовлює важливість розробки психологічних підходів, які сприяють гармонійному розвитку підлітків у контексті їхньої статево-рольової соціалізації.

У психології усталеною є думка, що процес формування статевих відмінностей особистості значною мірою зумовлений впливом соціокультурного середовища. Це відбувається через засвоєння індивідом системи суспільних цінностей, які визначають норми, моделі поведінки та зовнішній вигляд, притаманні чоловічій або жіночій статі. Водночас психологи наголошують, що значна частина відмінностей між чоловіками та жінками має культурну природу, тому вони часто віддають перевагу поняттю "гендер" замість терміна "стать", що більше акцентує увагу на біологічних аспектах.

Гендерні відмінності розглядаються у психології через призму їхньої залежності від гендерних конструкцій – системи культурних норм, яка містить узагальнену інформацію про характеристики, що приписуються кожній статі. Процес засвоєння індивідом цих ролей і моделей поведінки позначається терміном "статево-рольова соціалізація".

Культурні чинники відіграють важливу роль у формуванні гендерних особливостей особистості. Свідченням цього є суттєві трансформації гендерних ролей, що відбулися протягом останнього століття. Виникли нові моделі поведінки, які часто не узгоджуються зі звичними стереотипами щодо маскулінності та фемінності. На тлі цих змін у гендерній культурі суспільства можуть з'являтися конфлікти між динамікою гендерних ролей і традиційними уявленнями про них, що безпосередньо впливає на процес статево-рольової соціалізації.

У сучасній вітчизняній науковій літературі широко представлені дослідження, присвячені вивченню статевої відмінностей особистості. Виділяють декілька основних напрямів у цьому контексті. Зокрема, психологічний, який концентрується на дослідженні статевої диференціації, формуванні психологічної статі, розвитку гендерної ідентичності та механізмів її становлення. Серед науковців, які зробили вагомий внесок у цей напрям, можна виділити В. Васютинського, Т. Говорун, О. Кікінеджи, А. Палія, Т. Титаренко та ін. Соціально-психологічний підхід розкриває соціокультурні чинники, що впливають на формування статі. У цьому напрямі акцент робиться на значенні соціальних норм, цінностей і уявлень, а також аналізуються аспекти міжстатевих взаємин. Серед дослідників цього напрямку є І. Рева, М. Слюсаревський, С. Фіськович та ін.

Основною темою соціально-психологічного підходу виступає питання статево-рольової соціалізації, яке розглядається як визначальний етап у процесі засвоєння індивідом гендерних ролей і моделей поведінки.

Актуальність урахування статево-рольових особливостей розвитку особистості в підлітковому віці, різноманітність підходів до формування статево-рольової ідентичності, а також її багатовекторність стали визначальними чинниками вибору теми для проведення кваліфікаційного дослідження.

Дослідження психологічних засад статево-рольової соціалізації підлітків дозволяє зрозуміти механізми формування гендерної ідентичності, вплив

соціокультурних факторів і запропонувати шляхи ефективної підтримки підлітків у цьому процесі. Тема є особливо актуальною для освітніх закладів, сімей і психологічних служб, які мають створювати сприятливі умови для розвитку підлітків як повноцінних членів сучасного суспільства.

Об’єкт дослідження – особистість підлітка.

Предмет дослідження – процес статево-рольової соціалізації у підлітковому віці.

Мета дослідження: з’ясувати умови гармонізації процесу соціалізації підлітків через аналіз особливостей їхньої статево-рольової ідентифікації.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі **завдання:**

1. Провести теоретичний аналіз гендерних аспектів розвитку особистості та ключових підходів до статево-рольової соціалізації.
2. Вивчити характерні риси процесу статево-рольової соціалізації у підлітковому віці.
3. Визначити умови, які сприяють оптимальній статево-рольовій соціалізації підлітків.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали положення загальної, вікової та педагогічної психології, про сутність і розвиток особистості (М. Боришевський, І. Булах, Е. Еріксон, М. Корнєв, Г. Костюк, С. Максименко, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, В. Татенко, В. Циба та ін.); гендерна теорія – вчення про соціальну природу статі, вплив стереотипів і соціокультурних норм на розвиток гендерної ідентичності (Дж. Батлер, С. Бем, Р. Коннелл та ін.); когнітивно-розвивальний підхід – роль мислення й уявлень у формуванні статево-рольових уявлень (Л. Кольберг, Ж. Піаже та ін.); теорія соціального навчання – механізми засвоєння гендерних ролей через наслідування моделей поведінки, підкріплення та спостереження (А. Бандура та ін.); праці, що висвітлюють різні аспекти проблеми статево-рольового виховання (В. Васютинський, Т. Говорун, А. Палій, Т. Титаренко та ін.).

Методологічну основу склали принципи цілісності, системності, об’єктивності та розвитку. У дослідженні враховано міждисциплінарний підхід,

що дозволяє інтегрувати знання з різних сфер гуманітарних наук для комплексного аналізу статево-рольової соціалізації.

У ході дослідження були застосовані наступні **методи**: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, що стосується досліджуваної теми, систематизація зібраних наукових даних, використання психодіагностичних методик (Сандри Бем (BSRI) та MMPI), метод "вільного опису" (написання твору на тему: «Як я уявляю сучасного чоловіка та жінку»), а також методи систематичної статистичної обробки даних.

Новизна дослідження полягає у розширенні та поглибленні розуміння процесів статево-рольової соціалізації та формування статево-рольової ідентичності серед підлітків.

Теоретичне значення роботи дослідження сприяє поглибленню розуміння процесів статево-рольової соціалізації підлітків у сучасних соціокультурних умовах, з урахуванням впливу сім'ї, освітнього середовища та медіа. Таке дослідження сприятиме науковому розвитку теорій соціалізації, гендерної психології та вікової психології, а також допоможе вдосконалити підходи до виховання гармонійно розвинених особистостей у сучасному суспільстві.

Практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути застосовані для прогнозування особливостей формування гендерної ідентичності в період підліткової соціалізації, а також у діяльності психологів, спрямованій на підтримку адекватної статево-рольової соціалізації. Крім того, результати дослідження можуть бути використані при розробці програм статевого виховання підлітків і сприяти розвитку їхньої гендерної самосвідомості.

База дослідницької роботи: КЗ ЗСО «Луцький ліцей № 22 Луцької міської ради».

Апробація результатів дослідницької роботи. Ключові результати проведеного дослідження були представлені на засіданнях кафедри

педагогічної та вікової психології, де отримали схвальні відгуки. Додаткове визнання було здобуте під час наступного наукового семінару:

1. Науково-практичний семінар з міжнародною участю «Феноменологія деривації: психолого-педагогічний і теоретико-прикладний і дискурс. Ремедіум 15» (7-9 травня 2025 року, м. Луцьк).

Публікації результатів дослідницької роботи:

1. Артинюк В., Коць М., Мудрак І. Механізми формування статевої ідентифікації. *Психогенеза особистості: норма і девіація* : збірник наукових статей і тез. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М. 2025. С. 12-19.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОЦЕСУ СТАТЕВО- РОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Процес статево-рольової соціалізації є важливим етапом формування особистості підлітка, оскільки саме в цей період закладаються основи гендерної самосвідомості та соціальної поведінки. Розуміння статево-рольових установок визначає спосіб сприйняття суспільних норм і цінностей, впливає на побудову міжособистісних стосунків та професійні орієнтири.

Аналіз цього процесу вимагає міждисциплінарного підходу, оскільки статево-рольова соціалізація охоплює психологічні, соціологічні, культурні та педагогічні аспекти. У наукових дослідженнях використовуються різні підходи: психологічні теорії розвитку особистості, соціологічні концепції соціалізації, гендерні студії та педагогічні моделі виховання.

Цей розділ присвячений огляду основних наукових підходів до вивчення процесу статево-рольової соціалізації підлітків, аналізу їхніх концептуальних засад, ключових понять і практичних аспектів застосування. Це дозволяє глибше зрозуміти механізми формування гендерної ідентичності та її роль у соціальному становленні особистості.

1.1. Статева ідентифікація як соціальний феномен

Статева ідентифікація є складним соціальним феноменом, що відображає процес самоусвідомлення особистістю власної статевої належності та її соціального визнання. У сучасному суспільстві вона виходить за межі біологічних характеристик і охоплює культурні, психологічні та соціальні аспекти. Формування статевої ідентичності відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких сім'я, освітні інституції, медіа та суспільні норми [1; 2; 11; 16; 29; 34; 39; 41; 44; 45; 61 та ін.]. Дослідження цього явища є важливим для

розуміння соціальних взаємодій, проблем гендерної рівності та забезпечення прав людини.

Стать – багатогранна полі модальна категорія. Статева приналежність трактується як складна багаторівнева система, яка складається у процесі індивідуального розвитку.

Розрізняють поняття "статева роль" та "статева ідентичність" [1; 2; 3; 8]. Під статевою роллю розуміють сукупність очікувань і моделей поведінки, яких індивід має дотримуватися, щоб відповідати соціальним уявленням про хлопчика чи дівчинку.

Статева ідентичність – це гармонійне поєднання поведінкових особливостей і самосвідомості особистості, яка усвідомлює себе представником певної статі та прагне діяти відповідно до очікувань, пов'язаних із цією роллю.

В онтогенезі статева належність визначається від моменту народження через хромосомний набір людини. Однак у процесі постнатального розвитку біологічні чинники статевої диференціації взаємодіють із соціальними впливами. Зовнішні ознаки дитини, що визначають її офіційну стать, формують очікування дорослих щодо виховання відповідно до культурних норм і традицій суспільства.

Відмінності між чоловіками та жінками у сфері поведінки та особистісних якостей здебільшого мають соціальне походження, а не біологічну природу. Цей факт підтверджується історичними змінами уявлень про гендерні ролі, які трансформуються з часом, незважаючи на незмінність біологічних особливостей чоловічої та жіночої статей.

Ш. Берн виділив три основні форми підпорядкування гендерним нормам: поступливість, схвалення та ідентифікацію [59]. Поступливість передбачає ситуацію, коли людина не приймає соціальні норми внутрішньо, але змінює свою поведінку, щоб уникнути покарання або здобути схвалення оточення. Схвалення (інтерналізація) відбувається, коли особистість приймає гендерні очікування як власні переконання. Ідентифікація передбачає наслідування

поведінки значущих рольових моделей, таких як батько, мати або інші представники відповідної статі.

Аспект людської свідомості, що відображає внутрішнє переживання себе як представника певної статі, називається статевою ідентичністю. За концепцією Дж. Мані, статеву ідентичність є суб'єктивним усвідомленням власної статевої ролі, тоді як статеву роль виступає її соціальним проявом [62]. Поняття ідентичності є складним і багатовимірним, що дозволяє виділити кілька важливих аспектів:

1. *Адаптаційна (соціальна) статеву ідентичність* – відображає те, наскільки особистість співвідносить власну поведінку з типовими моделями поведінки чоловіків і жінок у суспільстві.

2. *Цільова концепція "Я"* – система індивідуальних уявлень про те, якими повинні бути чоловік або жінка з точки зору особистих очікувань і соціальних норм.

3. *Персональна ідентичність* – відображає індивідуальне усвідомлення себе у порівнянні з іншими людьми.

4. *Его-ідентичність* – внутрішнє психологічне ядро, що визначає, як особистість сприймає себе як представника певної статі.

Підлітковий період є одним із найскладніших і найдинамічніших етапів формування гендерної ідентичності особистості. За концепцією Е. Еріксона, саме в цьому віці відбувається перегляд і перебудова попередніх дитячих ідентифікацій, що полягає у відмові від одних моделей поведінки та прийнятті нових [61]. Змінюються сфери інтересів, характер емоційних прив'язаностей, тематика значущих проблем, а також способи реагування на труднощі.

Процес наслідування в підлітковому віці також зазнає суттєвих змін. На ранніх етапах розвитку цей процес є переважно стихійним і мало контрольованим свідомістю дитини. Проте з настанням підліткового віку наслідування стає більш усвідомленим та спрямованим на задоволення потреб у самовдосконаленні та пошуку власної ідентичності.

У цей період продовжується інтенсивний процес самопізнання, який характеризується особливою увагою підлітка до своїх недоліків. Ідеал «Я» підлітків формується з тих якостей, які вони вважають важливими, спостерігаючи за іншими людьми та оцінюючи їхні достоїнства [4].

У підлітковому віці виникають нові мотиви навчання, пов'язані з бажанням розширити свої знання, а також набувати необхідних вмінь і навичок, що дозволяють займатися цікавими та самостійними творчими завданнями. Цей процес збагачується самоосвітою, що надає знанням глибший особистісний зміст. У цьому віці вміння та навички стають важливим критерієм для оцінки підлітком оточуючих людей, а також основою для розвитку інтересу та прагнення належати до певних соціальних груп [3].

Як указували Т. Говорун та О. Кікінеджі, часом формується система особистісних цінностей, яка визначає не лише зміст діяльності підлітка, але й його сферу спілкування, ставлення до інших людей, а також його власне ставлення до себе. Цей період є сприятливим для розвитку організаторських здібностей, діловитості та ініціативності, що включає вміння встановлювати ділові контакти, домовлятися про спільні справи та ефективно розподіляти обов'язки серед себе та оточення [8].

Ще більше можливостей для розвитку ділових якостей підлітки отримують під час участі в трудовій діяльності, де вони здатні працювати на рівних з дорослими. Поєднання навчання, праці та особистісного розвитку створює унікальні умови для активного і всебічного розвитку дітей у цьому віці.

У підлітковому віці відзначається значний розвиток усіх пізнавальних процесів, які досягають високого рівня. Саме в цей період активно проявляються основні життєво важливі якості, як особисті, так і ділові. Наприклад, механічна пам'ять досягає свого розвиненого етапу, інтегруючи з мисленням і створюючи основу для подальшого розвитку та вдосконалення логічної пам'яті. Мова стає більш багатою, різноманітною та розвинутою, а мислення підлітків проявляється у всіх його формах: наочно-дійовому, наочно-

образному та словесно-логічному. Всі ці процеси набувають самостійності та мовної опосередкованості, і функціонують на основі внутрішньої мови, що вже сформувалася у підлітка.

Підлітковий період також має характерні для нього протиріччя та конфлікти. З одного боку, інтелектуальний розвиток підлітків, який виявляється при розв'язанні завдань, пов'язаних із навчальними предметами та іншими сферами діяльності, привертає увагу дорослих до серйозних розмов, в яких підлітки також активно беруть участь.

Основною новою рисою підліткового віку є більш високий рівень самопізнання. З'являється усвідомлення необхідності правильно оцінювати та розвивати свої можливості, прагнучи досягти рівня здібностей, який властивий дорослим людям. На думку В. Поліщука, у цей час підлітки стають особливо чутливими до думок своїх однолітків та дорослих, перед ними вперше постають морально-етичні питання, які стосуються інтимних відносин та взаємодії між людьми [33].

Підлітковий період – це час активного формування індивідуальності та самостійності, як в навчальній діяльності, так і в праці. Від молодших дітей підлітки відрізняються більшою впевненістю в своїй поведінці, думках та почуттях. Це період гострої потреби в самопізнанні та осмисленні власної особистості, у формуванні чіткого образу «Я».

Особливо важливим є аспект гендерних змін у формуванні особистості в підлітковому віці [31; 36; 38; 44; 45; 50; 53 та ін.]. Наприкінці цього періоду особистість стає більш вираженою в рамках традиційних моделей чоловічої чи жіночої поведінки, що формується під впливом соціальних та культурних норм.

Гендерна ідентичність підлітків обох статей в основному відповідає соціальним нормам і стереотипам. Проте між знаннями, якими володіють підлітки про нормативні моделі чоловічої та жіночої поведінки, і фактичною реалізацією цих моделей часто існує розрив.

Процес формування гендерної ідентичності відбувається в контексті соціалізації, з особливим акцентом на домінуючій гендерній культурі. Тому

важливіше говорити не про випадковий розвиток гендерної ідентичності, а про її соціокультурне формування.

Саме цей процес є однією з ключових задач підліткового віку, причому зміст гендерної ідентичності значною мірою залежить від соціальних очікувань.

Щоденне соціальне середовище сприяє формуванню традиційної гендерної ідентичності, де для хлопців це асоціюється з фізичною силою, емоційною витримкою та професійною успішністю, а для дівчат – з чутливістю, пасивністю та емпатією.

Проте, на думку деяких дослідників, остаточне формування статево-рольових позицій відбувається лише в юнацькому віці.

У загальному уявленні часто зустрічається переконання, що статева роль індивіда є біологічною даністю. Таку точку зору поділяють і прихильники психоаналітичної теорії, зокрема фрейдисти. Їхня теорія ідентифікації підкреслює важливість емоцій та наслідування. Вчені цього напрямку вважають, що дитина підсвідомо імітує поведінку представників своєї статі, зокрема батьків, яких вона намагається замістити. Представники психоаналітичного підходу наполягають на тому, що розвиток особистості можливий лише за умови збереження статевої ідентифікації [48].

Існують різні теорії виникнення статевої ідентифікації, які відрізняються не стільки змістом, скільки термінологією.

Теорія соціального навчання, разом із її варіантом – теорією моделювання, яка ґрунтується на принципах біхевіоризму, стверджує, що розвиток статевої ідентичності залежить від моделей поведінки, які дитина спостерігає в батьках та намагається наслідувати [25; 40].

Прихильники цієї теорії вважають, що дитина ідентифікує себе не з конкретним батьком або матір'ю, а з абстрактним образом чоловіка або жінки, який вона формує на основі численних спостережень за поведінкою дорослих. Важливим є не стільки факт належності до певної статі, а те, що поведінка даної людини відповідає ролі, притаманній її статі.

Теорія статевої типізації, яка спирається на соціальне навчання, наголошує на важливості механізмів підкріплення: батьки і суспільство хвалять хлопців за "хлопчачу" поведінку та осуджують їх, якщо вони поведуться "як дівчатка". Дівчатка, в свою чергу, отримують схвалення за фемінну поведінку і критикуються за маскулінну. З цієї точки зору важко пояснити випадки, коли діти відхиляються від статевих стереотипів, незважаючи на виховання [25].

Теорія когнітивного розвитку або теорія самокатегоризації, хоч і не заперечує значення підкріплення, ставить головний акцент на інформації, яку дитина отримує про статево-рольову поведінку від дорослих, та на її розумінні своєї статевої приналежності. Згідно з цією теорією, гендерна константність спонукає дітей активно шукати соціальні контакти для збору інформації про те, як поведуться представники їхньої статі.

Теорія гендерних схем, запропонована С. Бем, поєднує риси теорії соціального навчання та когнітивного розвитку. Згідно з цією теорією, засвоєння та прийняття гендерних ролей відбувається під час первинної соціалізації. Статева диференціація і типізація розглядаються як результат переробки інформації через гендерні схеми, де дитина організовує отриману інформацію відповідно до уявлень про "чоловіче" і "жіноче". Таким чином, самооцінка дитини та її поведінка визначаються змістом цих гендерних схем [58].

Відповідно до нової психології статі, ключову роль у формуванні статевої ролі та психологічної статі відіграють соціальні очікування суспільства, які реалізуються через виховання дітей.

Теорія соціальних ролей, запропонована А. Іглі, припускає, що значна частина гендерних відмінностей виникає через різні соціальні ролі, які суспільство закріплює за чоловіками та жінками. Саме ці ролі сприяють формуванню певних моделей поведінки, що підтримуються або обмежуються залежно від статі. Унаслідок цього чоловіки та жінки розвивають різні навички та установки, що визначає їхню поведінку. Той факт, що представники різних

статей виконують різні соціальні функції, часто стає підставою для висновків про їхні природні відмінності [25].

Прихильники теорії соціального навчання стверджують, що статева ідентичність формується лише після засвоєння дитиною типових моделей поведінки, характерних для її статі. Натомість когнітивісти вважають, що дитина спочатку усвідомлює свою статеву належність, а вже потім адаптує свою поведінку відповідно до цього усвідомлення.

Крім того, важливу роль у становленні статевої ідентичності відіграють емоційні й інтимні стосунки між дитиною та її батьками.

Біосоціальний підхід до формування статевої ідентичності. Дослідники часто схиляються до думки, що базою для формування статевої ідентичності є біологічно визначена стать, тоді як психологічна стать розвивається під впливом соціальних і культурних факторів. У цьому сенсі статева ідентичність є результатом взаємодії природжених та набутих характеристик. Однак механізми формування статевої ідентичності залишаються предметом наукових суперечок, і питання про їх остаточне визначення поки що залишається відкритим. Незважаючи на велику роль соціалізації, вплив вроджених схильностей теж не можна ігнорувати, зокрема щодо вибору ігор, іграшок та видів діяльності [40; 55].

Існує також думка, що вибір іграшок чи видів активності визначається не стільки батьківськими настановами, скільки природними уподобаннями дитини. Дитина сама проявляє інтерес до певних занять, стимулюючи відповідну реакцію батьків на її схильності.

Дискусії про відносну роль біологічного та соціального факторів у розвитку й поведінці людини можуть бути беззмістовними, якщо розглядати людину загалом, а не її конкретні риси. Очевидно, що обидва чинники – природжений та соціальний – відіграють значну роль. Людина враховує як свої природні схильності, так і вимоги суспільства, в якому живе. Основне питання полягає у визначенні того, які саме аспекти поведінки чи розвитку найбільше

залежать від кожного з цих чинників. Це й потребує глибокого наукового вивчення, а не просто пошуку прикладів, що підтримують одну з точок зору.

1.2. Гендерні аспекти розвитку особистості

Розвиток особистості є складним і багатограним процесом, на який впливають як біологічні, так і соціокультурні чинники. Серед цих факторів важливу роль відіграють гендерні аспекти, які формують моделі поведінки, систему цінностей та світогляд людини. Гендер визначає очікування суспільства щодо ролей і норм поведінки чоловіків і жінок, впливаючи на їхнє самосприйняття, міжособистісні стосунки та життєві орієнтири. Дослідження гендерних аспектів розвитку особистості дозволяє глибше зрозуміти процес становлення індивіда в контексті культурних традицій, соціальних інститутів і сучасних суспільних змін [7; 8; 15; 16; 22; 23; 26; 27; 37; 43; 45; 52; 53; 54; 55 та ін.].

У цьому параграфі розглянемо ключові теорії, механізми та впливи, що визначають гендерний аспект розвитку особистості.

Наприкінці XX століття людство відкрило для себе новий світ гендерних досліджень. Оскільки гендерна наука є відносно молодого галуззю, тлумачення самого поняття "гендер" залишається предметом наукових дискусій. Перші фундаментальні праці, присвячені гендерній проблематиці, з'явилися лише кілька десятиліть тому.

Сьогодні поняття "гендер" трактується як "соціальні стосунки між представниками різних статей", "соціально організовані взаємини між людьми" або "поділ ролей на чоловічі та жіночі". Цей термін відображає не лише біологічні характеристики, а й соціальні та культурні аспекти взаємодії між чоловіками й жінками.

Етапи еволюції поняття гендера за О. Гомілко [10]. Український філософ О. Гомілко виділяє три ключові етапи в розвитку поняття гендера. Перший етап вона пов'язує з дослідженнями американської антропологині Маргарет Мід,

викладеними в її праці «Секс і темперамент у трьох примітивних суспільствах» (1935). Спираючись на багаторічні польові дослідження народів Тихого океану, Мід розмежувала поняття статі та гендера, наголошуючи на впливі культури на поведінку чоловіків і жінок. Вона трактувала стать як біологічну характеристику, а гендер визначила як «особливу форму існування статі в соціокультурному середовищі» [17].

Другий етап пов'язаний з працею французької філософині Симони де Бовуар «Друга стать» (1949). Де Бовуар критично переосмислила традиційні патріархальні уявлення про жінку як «іншу стать», яка біологічно протиставляється чоловікові. Вона підкреслила, що статус жінки визначається не природними, а соціальними факторами, формулюючи знамениту тезу: «Жінкою не народжуються, жінкою стають» [57]. У цій роботі поняття гендера розкривається як механізм соціальної дискримінації жінок у патріархальному суспільстві.

Третій етап розвитку концепції гендера орієнтований на визнання відмінностей між чоловіками та жінками, але з відмовою від ідеї прямого зв'язку між статтю та гендером. Сучасні підходи відходять від класичних феміністичних моделей, акцентуючи на природній основі статі, водночас заперечуючи жорстку соціальну детермінацію гендерних ролей. Це дає змогу ширше інтерпретувати різноманітні прояви гендерної ідентичності в сучасному суспільстві [40, с. 111].

Часто поняття "гендер" помилково ототожнюють із терміном "фемінізм", який стосується психологічних та поведінкових рис, характерних для чоловіків і жінок. Це призводить до хибного розуміння сутності гендерної рівності.

Гендерна рівність передбачає не лише рівноправність статей, а й забезпечення рівних можливостей для реалізації особистісного потенціалу кожної людини незалежно від її статі.

У сучасних публікаціях дедалі частіше трапляється інтерпретація гендеру як поєднання соціальних і біологічних характеристик чоловіків і жінок [8; 9; 15; 22 та ін.]. Більшість дослідників чітко розмежовують поняття "стать" і "гендер".

Стать визначають як сукупність фізіологічних особливостей, з якими людина народжується, тоді як гендер стосується соціальних, культурних і психологічних відмінностей між чоловіками та жінками, включаючи їхні маскулінні та фемінні риси.

Маскулінність і фемінність – це стереотипні уявлення про поведінкові, психічні й фізичні характеристики, властиві представникам певної статі. Відмінність між біологічною статтю та соціальним гендером є суттєвою, оскільки виходить за межі суто фізіологічних ознак.

Науковці зазначають, що людський мозок здатний формувати як чоловічі, так і жіночі типи поведінки. Це означає, що кожна людина поєднує в собі маскулінні та фемінні риси, які визначають її індивідуальність. Ступінь їх вираженості та специфіка поєднання формують унікальні риси особистості. Маскулінність і фемінність є важливими складовими людської поведінки, які впливають на стиль життя та розвиток особистості.

Формування гендерної ідентичності людини – це складний і багатогранний процес, що включає усвідомлення власної приналежності до чоловічого чи жіночого гендеру. Він передбачає засвоєння психологічних, поведінкових, соціальних та культурних характеристик, які відповідають певній гендерній ролі. Ці ролі часто пов'язані зі стереотипами, що історично закріпилися в суспільстві та визначають соціальні функції чоловіків і жінок.

Гендерні ролі не є сталими – вони змінюються під впливом суспільного розвитку та культурних трансформацій. Формування таких ролей – результат тривалого історичного процесу, зумовленого соціальними умовами та культурними традиціями.

Гендерні питання не можна обмежувати лише проблемами жінок, адже вони стосуються всього суспільства. Хоча більшість наукових праць у сфері гендерних досліджень присвячена жінкам, важливо враховувати, що об'єктом аналізу є обидві статі, а також їхні взаємовідносини в соціальному та економічному контекстах.

Сучасні дослідження продовжують вивчати патріархальні уявлення про жіночу роль, які зводяться до виконання домашніх обов'язків, виховання дітей та підтримки сімейного затишку. Проте такі стереотипи поступово втрачають актуальність у сучасному суспільстві.

Гендерний підхід вимагає не лише розробки наукової термінології, а й усвідомлення суспільством понять гендерної культури, рівності, просвіти та соціальної відповідальності. Для досягнення реальної рівності необхідні структурні реформи та впровадження ефективної державної політики з контролем за дотриманням нормативно-правових актів у цій сфері.

Гендерна рівність стає можливою лише за умови формування суспільної свідомості, яка сприймає і підтримує такі зміни. Це потребує активного психолого-педагогічного та управлінського моделювання, яке враховуватиме не лише гендерні аспекти, а й інші динамічні процеси, що відбуваються в сучасному світі.

Фундаментом принципу гендерної рівності є поняття гендера, яке визначається як соціальна категорія, нерозривно пов'язана з біологічною статтю людини. Гендерна рівність є важливою ознакою правової держави, що передбачає обов'язок держави гарантувати дотримання прав людини відповідно до міжнародних правових норм [12; 23; 37; 52; 53 та ін.].

Визнання гендерної рівності передбачає повагу до відмінностей між чоловіками та жінками, не зводячи їх до біологічної тотожності. Це означає, що соціальні, правові та культурні відмінності не повинні призводити до дискримінації або створювати нерівні умови життя.

Існування фізіологічних відмінностей, таких як здатність жінки до народження дітей, є природним явищем, яке не можна скасувати чи змінити законодавчо. Водночас, правові гарантії захисту здоров'я вагітних жінок слугують інструментом забезпечення рівних можливостей, а не фактором дискримінації.

Гендерна рівність у філософсько-правовому аспекті не означає повної ідентичності статей. Як зазначав К. Левченко, рівність не передбачає

нав'язування однакового способу життя або умов, характерних для чоловіків чи жінок. Навпаки, вона має враховувати природні відмінності, забезпечуючи рівні права та можливості незалежно від статі [23].

Таким чином, гендерна рівність — це не уніфікація статей, а створення умов, за яких біологічні та соціальні відмінності не стають підставою для нерівності чи дискримінації. Це важливий компонент демократичного суспільства, яке прагне забезпечити всім громадянам рівні права та свободи [22, с. 56].

На думку М. Крочук, важливою складовою концепції гендерної рівності є поняття «гендерна симетрія», яке передбачає реальне забезпечення рівних прав і можливостей для жінок та чоловіків. Цей стан стає можливим лише за умови практичної реалізації принципу рівноправності у всіх сферах суспільного життя [22].

Тісно пов'язане з цією категорією поняття «гендерний паритет» відображає необхідність створення збалансованих соціальних відносин між статями з урахуванням їх природних відмінностей. Паритет передбачає формування партнерських стосунків між чоловіками та жінками, спільну відповідальність за вирішення соціальних проблем та усунення нерівності як у публічному, так і в приватному житті.

Реалізація принципів гендерної симетрії та паритету означає забезпечення рівного доступу до ресурсів, можливостей і прав для обох статей з одночасним визнанням їхніх відмінностей. Це дозволяє уникнути дискримінації та сприяє створенню гармонійного суспільства, де права людини є непорушними.

Важливим завданням у процесі формування демократичного суспільства в Україні є впровадження ефективних заходів, спрямованих на досягнення гендерного паритету. Це передбачає активну участь держави, громадських організацій та кожного громадянина у створенні рівноправних умов життя.

Забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків є не лише вимогою часу, а й необхідним кроком на шляху до соціального прогресу,

стійкого розвитку та формування справедливого суспільства, де кожен має можливість для самореалізації.

На думку дослідників, утвердження гендерної рівності у суспільстві неможливе без досягнення гендерного паритету, що потребує зміни усталеного світогляду. Суспільство має позбутися стереотипних уявлень про ролі чоловіків і жінок, створюючи умови, за яких жодні соціальні установки не обмежують свободу вибору особистості. Розвиток слід розглядати як процес розширення можливостей для представників обох статей з урахуванням їх природних відмінностей.

Гендерна рівність повинна стати ключовою соціально-правовою цінністю, яка визначає пріоритети національної політики та формується на рівні політико-правової свідомості суспільства. Це передбачає системний підхід до впровадження правових і соціальних механізмів, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків.

Реалізація таких завдань на макро- та мікрорівнях сприятиме формуванню нової гендерної культури, вільної від дискримінаційних уявлень та стереотипів. Вона стане підґрунтям для формування сучасного типу мислення, орієнтованого на партнерство, рівноправність і повагу до різноманіття.

Створення умов для гендерного паритету потребує активних змін у всіх сферах суспільного життя – від системи освіти до державної політики. Лише за такого підходу можливо сформувати суспільство, де кожна людина матиме рівні шанси на самореалізацію, незалежно від статі.

Психологічна стать є складовою частиною загальної статевої ідентичності, що включає в себе не лише біологічні, а й психологічні аспекти. Формування психологічної статі визначається поєднанням генетичних, соціальних, культурних і індивідуальних факторів, що взаємодіють на всіх етапах розвитку особистості. Вона включає в себе не лише усвідомлення людиною своєї статевої приналежності, а й набуття тих поведінкових, емоційних та когнітивних рис, які традиційно асоціюються з чоловічими чи жіночими ролями в суспільстві. Джерела формування психологічної статі є

багатогранними і охоплюють як природні механізми (біологічні фактори), так і соціально-культурні умови, що зумовлюють вибір індивідом своїх поведінкових моделей та ідентифікацію зі статтю. У цьому контексті важливо дослідити основні чинники, які впливають на розвиток психологічної статі, щоб зрозуміти, як соціальні норми та індивідуальний досвід формують різноманітність статевих ролей.

У контексті впливу соціальних факторів на формування психологічної статі особливу увагу привертає роль заохочень та покарань, що виходять від значущих інших. Дорослі, іноді свідомо, але часто несвідомо, через своє ставлення до дитини певної статі стимулюють ті її поведінкові прояви, які відповідають усталеним соціальним стереотипам щодо ролей чоловіків і жінок, водночас відкидаючи або зменшуючи значення тих рис, які не відповідають цим уявленням.

Однак важливо зазначити, що ані біологічні фактори, ані соціальні умови розвитку не єдині можуть визначити формування психологічної статі. Г. Салліван підкреслював, що розвиток самості у дитини залежить від двох основних чинників. По-перше, дитина в процесі гри та взаємодії з оточенням починає уявляти себе важливою фігурою своєї статі. По-друге, соціальні механізми заохочення та покарання, що застосовуються до неї дорослими, формують її сприйняття очікувань суспільства щодо її статі та дозволяють засвоїти соціальні норми і приписи, що визначають її поведінку [63].

Оскільки в соціальному середовищі статево-рольові ознаки мають велику суб'єктивну важливість, дитина вже з самого народження починає усвідомлювати ці ознаки як значущі для себе. У процесі розвитку дитина перебуває під постійним соціалізуючим впливом осіб обох статей, особливо матері та батька. Ці впливи можуть сприйматися як конкуренція, однак психологічно правильніше вважати, що для оптимального розвитку дитина повинна отримувати підтримку з боку обох статей, і цей вплив не є конкурентним, а є взаємодоповнюючим та взаємоспонукальним. Тільки завдяки такій взаємодії дитина може розвинути повноцінну статеву ідентичність.

Проте, в окремих випадках, батьківський та материнський впливи можуть бути в конфлікті, якщо між ними існує суперечність або конкуренція за увагу дитини. Ці ранні симпатії та антипатії до представників певної статі часто закріплюються на все життя, впливаючи на стосунки з іншими людьми в майбутньому.

З одного боку, поведінка, властива рідній статі, сприймається та засвоюється значно легше, ніж властивості протилежної статі. З іншого боку, дитина, спостерігаючи за поведінкою дорослих, приваблюється тим, що дозволяє їй досягти більших переваг у спілкуванні. У багатьох сім'ях такими перевагами володіє батько або інші чоловіки, тому дитина, як правило, зосереджує увагу на засвоєнні чоловічих зразків поведінки. В результаті цього представники чоловічої статі часто отримують психологічну перевагу, оскільки для засвоєння домінуючих патернів їм потрібно просто бути "собою" – частиною своєї статі. У той час як для дівчаток постає дилема: чи слідувати стереотипам жіночої поведінки, чи прагнути до більш домінуючих соціальних ролей, які можуть забезпечити значні переваги в спілкуванні з іншими [9].

Жіноча та чоловіча статі значно відрізняються одна від одної. Чоловіки та жінки часто сприймають одні й ті ж явища через різні призми.

Чоловік зазвичай орієнтований на досягнення цілей, здобуття соціального статусу і влади, перемогу в конкурентній боротьбі та досягнення певних "кінцевих цілей". Натомість жіночі інтереси зосереджені на спілкуванні, співпраці, гармонії, любові та взаєморозумінні. Ці відмінності є досить суттєвими.

Що стосується поведінки в групах, то дівчата, як правило, співпрацюють, і в їхніх колективах не завжди чітко виокремлюється лідер. У групах хлопців, навпаки, часто виникає ієрархія, де присутній лідер. Лідер цієї групи зазвичай виділяється авторитетним і впевненим тоном, а кожен хлопець прагне підвищити свій соціальний статус у групі. Влада та статус мають найвищу цінність у колективі хлопців.

Взаємодія підлітків часто залежить від сімейних стосунків, адже саме в сім'ї формуються перші соціальні навички. Колектив відіграє важливу роль у створенні дружніх зв'язків, адже він активно сприяє зміцненню товаришування серед підлітків.

Підлітки, зокрема хлопці, часто схилиються до традиційних чоловічих якостей. Відповідаючи на запитання "Ким краще бути – хлопцем чи дівчиною?", більшість хлопців рідко прагнуть наслідувати жінок. Однак, близько 20% дівчат хочуть бути схожими на чоловіків. Це свідчить про те, що традиційно жінки сприймаються як "слабка ланка" в суспільстві, що створює певний дисонанс у самооцінці і бажанні досягнути рівних умов з чоловіками.

Тенденція до прагнення влади, в різному ступені, завжди впливає на формування відповідних стереотипів. А. Адлер, зокрема, стверджував, що в дитинстві зазвичай спостерігається прагнення дівчат до "перехідного" періоду – від покірності до стійкості, яку асоціюють з хлопцями. Процес розвитку хлопчика часто проходить під значним впливом чоловічих моделей поведінки. Ті якості, які вважаються вартими досягнення в контексті боротьби за владу серед хлопців, безпосередньо пов'язані з чоловічими характеристиками та точкою зору. Це, своєю чергою, створює особливу соціальну настанову, властиву лише чоловічій статі [46].

Проте таку точку зору можна вважати певною мірою ідеалізованою і однобокою, оскільки повне перебування під впливом чоловіка є радше винятком, а не нормою для розвитку хлопця. Існує ймовірність, що чоловічі впливи для нього здаються більш значущими, хоча це може бути не через їхню вагомість або престижність. Важливо зазначити, що абсолютне домінування таких впливів може не приносити користі хлопцю. Як зазначав Е. Фромм, для сина, чиє життя зосереджене лише на прагненні догодити батькові, така прив'язаність може перетворитися на залежність, коли основною метою стає задоволення батька, і лише в цьому випадку він відчуває себе щасливим і в безпеці [49].

Водночас, значно більше уваги приділяється материнським впливам, особливо у контексті формування особистості хлопчика. З усіх можливих варіантів батьківсько-дитячих відносин, саме взаємодія "мати-син" є найбільш досліджуваною і привабливою з психологічної точки зору.

К. Юнг указував, мати є першою істотою, з якою зустрічається майбутній чоловік [56]. Учений звертав увагу на те, що хлопчик невідривно пов'язаний з жіночою сутністю матері, і його реакція на неї, свідомо чи підсвідомо, є інстинктивною. Тому у стосунках між ними постійно взаємодіють фактори ідентифікації та протистояння, змішуючись із еротичним притяганням і відштовхуванням. В результаті хлопчик змушений спочатку засвоювати жіночі моделі поведінки. Якщо раніше згадувалося, що хлопці отримують перевагу через привабливість властивих чоловікам патернів влади, то в даному випадку спостерігається перевага дівчаток, адже їм не потрібно ставити опір материнським впливам. Навпаки, чим більше дівчинка ідентифікується з матір'ю, тим успішніше вона розвивається як представниця жіночої статі.

У випадку з хлопчиком ситуація значно складніша. Спочатку йому доводиться ідентифікуватися з жінкою – своєю матір'ю, що, з часом, призводить до необхідності переорієнтації на батька як на модель чоловічої поведінки.

Чоловіча особистість з самого початку розвивається як більш суперечлива. Внутрішні характеристики хлопчачої поведінки, що згодом стають частиною чоловічої ідентичності, тісно переплітаються із зовнішніми елементами жіночої поведінки, які він засвоює під впливом матері. Таким чином, для хлопчика, що формує свою особистість, виявляється важливою реакція на поєднання як чоловічих, так і жіночих символів. У дівчаток подібних внутрішніх протиріч не спостерігається на початкових етапах розвитку. Якщо подальше середовище хлопчика не буде насичене чоловічими впливами, ці суперечності лише посилюються.

Принцип Адама стверджує, що для формування особистості хлопчику потрібно більше зусиль, ніж дівчинці. Ці зусилля особливо важливі, коли в його

оточенні мало чоловічих впливів. Як зазначав А. Адлер, у жіночому середовищі хлопчик може або надмірно намагатися виглядати як чоловік, перебільшуючи свої чоловічі якості, або ставати більш жіночним. У таких умовах хлопці, які виростають без належних чоловічих впливів, стають або надмірно м'якими та ніжними, або виявляють повну непокірність. Відсутність збалансованих чоловічих впливів призводить до крайнощів у розвитку, таких як гіпермаскулінізація або фемінізація [25].

Формування особистості хлопчика особливо ускладнюється, коли статеврольові та практичні характеристики навколишнього середовища взаємодіють нетрадиційним чином. Одним із таких випадків є ситуація, коли хлопчика виховує домінуюча, сувора матір, що постійно контролює його поведінку. Проблеми, що виникають у чоловічій особистості, яка формується в таких умовах, зокрема полягають у складності вибору адекватної партнерки, а також у глибокій плутанині внутрішніх символів і символічного універсуму індивіда. Це також спричиняє невизначеність у формуванні чіткого статевого самоусвідомлення.

Процес формування дівчаток, на відміну від хлопчиків, виглядає менш проблемним. Ідентифікуючись з матір'ю, дівчатка природно засвоюють риси, які згодом стануть основою їхньої жіночої психологічної ідентичності. Якщо прийняти, що жіноча поведінка зазвичай асоціюється з підлеглістю та покірністю, то засвоєння цих рис не є складним завданням, адже бути залежною та покірною легше, ніж претендувати на владу і досягати лідерських позицій. Однак саме ця безперешкодність і відсутність перешкод сприяють укоріненню ситуації жіночої підпорядкованості, залежності від чоловіків, що спостерігається в усіх сучасних суспільствах.

Дівчатка, які ростуть у середовищі, де відсутні або мінімальні упередження щодо жіночої рівності, зазвичай стають більш впевненими в собі, активними та схильними обіймати лідерські ролі. Проте навіть за таких умов не спостерігається радикальної зміни в розподілі традиційних чоловічих і жіночих ролей. Жіноче тіло природою призначене для народження і виношування дітей,

що вимагає певної обережності та обмеження фізичної активності. Це природне обмеження змушує дівчат залишатися в ситуаціях, де їхні прагнення до самореалізації та самоствердження часто переплітаються з необхідністю бути обережними і пасивними. Як наслідок, навіть ті дівчата, котрі мають високий рівень маскулінності, часто зберігають традиційні жіночі ролі в суспільстві і в стосунках з чоловіками. Тільки їх статево-рольові орієнтації значно відрізняються від тих, хто з самого початку не намагався наслідувати маскулінні зразки поведінки.

Сучасна психологія все більше схиляється до концепцій андрогінності, що передбачає взаємне доповнення чоловічих і жіночих психологічних якостей. Це означає, що чоловіки повинні виявляти певні риси, які традиційно асоціюються з жінками, а жінки, у свою чергу, можуть проявляти характеристики, властиві чоловікам [1; 6; 8; 9; 16; 18; 20 та ін.].

Отже, психологічна стать індивіда визначається не лише біологічними чи соціальними факторами. Ключовим є поєднання проявів біологічної та соціальної природи, які відображаються в індивідуальному суб'єктивному просторі. Цей простір формується та розвивається через міжособистісну взаємодію, де значення статевих характеристик набувають символічного змісту. Без такої взаємодії індивідуальна суб'єктивність (або її потенційні статеві аспекти) залишаються невизначеними й не реалізуються в певному напрямі. Міжособистісні контакти дають можливість наповнити ці статево орієнтовані прояви біологічних і соціальних факторів значущими символами.

Таким чином, між поняттями "стать" і "гендер" існують важливі відмінності. Стать пов'язана з фізіологічними характеристиками, тоді як гендер охоплює психологічні, культурні й соціальні аспекти, що визначають відмінності між чоловіками та жінками. Усвідомлення людиною своєї приналежності до чоловічого чи жіночого гендеру нерозривно пов'язане з засвоєнням певної гендерної ролі.

У процесі формування психологічної статі важливі два основні чинники: внутрішні і зовнішні, які разом визначають її розвиток. Сучасна психологія

схиляється до теорії андрогінності, що передбачає взаємодоповнення чоловічих і жіночих психічних рис, створюючи більш комплексне розуміння особистісного розвитку.

Висновки до розділу 1

У розділі було досліджено основні наукові підходи до аналізу процесу статево-рольової соціалізації підлітка, зокрема акцентовано увагу на статевій ідентифікації та гендерних аспектах розвитку особистості в підлітковому віці.

Доведено, що статева ідентифікація є важливою складовою соціалізації особистості, що формується в результаті взаємодії біологічних, соціальних і культурних факторів. Процес ідентифікації, який включає усвідомлення себе як представника певної статі, відбувається під впливом соціальних норм та стереотипів, що накладаються на індивіда в процесі взаємодії з іншими людьми, зокрема родиною, однолітками та медіа.

Розглянуто, як гендерні ролі впливають на розвиток підлітків, зокрема на їх психологічну ідентифікацію, поведінку та стосунки з оточенням. Гендерна соціалізація починається з раннього віку і продовжується протягом підліткового періоду, коли підлітки активно усвідомлюють свою роль у суспільстві, а також засвоюють соціальні норми та очікування, пов'язані з їхньою статтю.

Встановлено, що процес статево-рольової соціалізації підлітків залежить як від зовнішніх факторів (сімейне середовище, вплив однолітків, медіа), так і від внутрішніх чинників (особистісні характеристики, психофізіологічні особливості). Взаємодія між цими чинниками визначає розвиток статевої ідентичності підлітка, а також його здатність адаптуватися до соціальних вимог та ролей.

У процесі соціалізації підлітки часто стикаються з обмеженнями та стереотипами щодо своїх статевих ролей. Хлопці і дівчата переживають різні соціальні тиски, що можуть негативно впливати на їх психоемоційний розвиток і стосунки з іншими людьми.

Останнім часом науковці схиляються до теорії андрогінності, що пропонує більш інтегрований підхід до гендерних ролей, де відсутність чітких меж між чоловічими і жіночими рисами сприяє більш вільному розвитку особистості підлітка.

Таким чином, процес статево-рольової соціалізації є багатограним і комплексним, який охоплює як соціальні, так і індивідуальні аспекти розвитку підлітка, що формуються під впливом культурних і соціальних умов. Важливим є подолання обмежуючих стереотипів і забезпечення рівних можливостей для розвитку обох статей.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАТЕВО - РОЛЬОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

2.1. Опис психодіагностичного інструментарію

Для виконання завдань нашого дослідження ми визначили ключові етапи та процедури психодіагностичного вивчення особливостей статево-рольової соціалізації підлітків.

Характеристика вибірки:

- Загальна кількість учасників – 50 осіб.
- Вікова категорія – 14 років.
- Структура вибірки – гетерогенна: 20 хлопчиків і 30 дівчат.

Використані психодіагностичні методики:

1. Методика Сандри Бем (BSRI) для визначення статево-рольової ідентичності.
2. Опитувальник MMPI (5-та шкала) для оцінки особистісних особливостей, пов'язаних зі статевими ролями.
3. Метод "вільного опису" – учням було запропоновано написати міні-твір на тему: «Як я уявляю сучасного чоловіка та жінку», що дозволило виявити індивідуальні уявлення про гендерні ролі [5; 13].

Етапи дослідження:

Початковий етап: Проведено методику "вільного опису" з метою дослідження змістовних аспектів гендерних уявлень учасників. Учні описували свої ідеальні образи сучасного чоловіка та жінки, що дозволило зібрати первинні дані щодо особливостей їхніх статево-рольових уявлень.

Основний етап: Визначено домінуючий статево-рольовий тип особистості за методикою С. Бем (BSRI), що дозволило класифікувати учасників за статево-рольовими типами.

Завершальний етап: Проведено опитування за методикою ММРІ (5-та шкала) для отримання додаткової інформації щодо вираженості маскулінних і фемінінних інтересів підлітків.

Застосування методики міні-творів на тему «Як я уявляю сучасного чоловіка та жінку» дало змогу проаналізувати змістовну сторону гендерних схем та особливості уявлень підлітків про гендерні ролі. Це дозволило виявити глибинні аспекти статево-рольової соціалізації та сформувати базу для подальшого психологічного аналізу.

Досліджуванам пропонують написати міні-твір на окремих аркушах, дотримуючись заданої тематики. Цей метод використовується як інструмент психодіагностики, що дозволяє оцінити уявлення підлітків про поняття мужності та жіночності.

Ще одним підходом, що застосовується для визначення статево-рольової ідентичності, є методика С. Бем. Вона базується на концепції, згідно з якою в процесі соціалізації за статевою ознакою у дітей формуються риси певного статево-рольового типу, що поєднує індивідуальні та статеві характеристики. У сучасній психології прийнято виділяти чотири основні статево-рольові типи:

1. *Мускулінний тип* – характеризується високим рівнем чоловічих рис і мінімальною виразністю жіночих.
2. *Фемінний тип* – передбачає домінування жіночих характеристик за відсутності яскраво виражених чоловічих.
3. *Андрогінний тип* – поєднує високі показники як маскулінності, так і фемінності в одній особі.
4. *Недиференційований тип* – характеризується низьким рівнем як чоловічих, так і жіночих рис.

Цей підхід дозволяє глибше зрозуміти особливості статевої ідентифікації та індивідуальної психологічної структури особистості.

Дана методика охоплює шістдесят особистісних характеристик, розподілених на три групи: двадцять якостей становлять шкалу маскулінності

(M), ще двадцять – шкалу фемінності (F), а решта – нейтральні риси. За кожен відповідність відповіді ключу нараховується один бал.

Рівні фемінності та маскулінності обчислюються за такими формулами:

- $F = (\text{сума балів за фемінністю}) : 20$
- $M = (\text{сума балів за маскулінністю}) : 20$

Для визначення андрогінного гендерного типу, який характеризується рівною виразністю маскулінних і фемінних якостей, використовується формула:

$$IS = (F - M) \times 2,322$$

Тут **IS** – показник гендерності, **F** – показник фемінності, **M** – показник маскулінності, а **2,322** – стандартизований коефіцієнт для перерахунку сирих балів у Z-бали.

Андрогінність визначається значенням індексу **IS**, яке може варіюватися в межах від -1 до +1. Якщо **IS < -1**, індивід класифікується як маскулінний, а якщо **IS > +1** – як фемінний.

Для вивчення стереотипних уявлень про маскулінність та фемінність був застосований Міннесотський багатофакторний особистісний опитувальник (MMPI), створений американськими психологами С. Хатум і Дж. Маккінлі в 1940-1950-х роках.

Цей опитувальник складається з трьох оціночних і десяти базових шкал. Відповіді респондентів спочатку оцінюються в умовних "сирих" балах, які пізніше перераховуються у стандартизовані Т-бали. Ідеальними вважаються значення в межах від 30 до 70 Т-балів.

З огляду на мету нашого дослідження, була обрана лише п'ята базова шкала, яка містить 59 тверджень. Вона дозволяє отримати інформацію про інтереси, характерні для протилежної статі, що є важливим у контексті аналізу гендерних стереотипів.

Досліджуваному надається така *інструкція*: уважно ознайомтеся з кожним твердженням і висловіть свою думку щодо нього. Якщо ви погоджуєтеся з твердженням або вважаєте, що воно часто стосується вас, зробіть позначку над

його номером у бланку реєстрації. Якщо ж твердження вам не підходить або ви з ним не згодні – поставте позначку під номером. Слід пам'ятати, що у цьому опитуванні не існує правильних чи неправильних відповідей – усі вони відображають ваш поточний психоемоційний стан.

Методика передбачає, що на кожне твердження за п'ятою шкалою учасники обирають одну з відповідей: "вірно", "не вірно" або "не можу сказати". Відповідь, яка збігається з ключем, оцінюється в 1 бал.

Підвищені показники за п'ятою шкалою свідчать про відхилення від стереотипної поведінки, властивої статі, що може ускладнювати міжособистісну адаптацію.

Для чоловіків:

Високі результати вказують на такі риси, як пасивність, гуманістична спрямованість інтересів, витончений смак, сентиментальність, чутливість і прагнення до гармонійних стосунків. Низькі показники (50 і менше) свідчать про традиційні чоловічі характеристики – жорсткість характеру, емоційну стриманість і схильність до полігамії.

Для жінок:

Високі показники характеризують жінок з рисами, такими як мужність, рішучість, прагнення до самостійності та емансипації. Низькі показники (нижче 50) свідчать про орієнтацію на традиційні жіночі ролі, бажання перебувати під опікою, збереження сімейних цінностей, сентиментальність і залежність від підтримки партнера.

Отже, використання методик ММРІ та С. Бем дозволило визначити співвідношення стереотипних і нестереотипних компонентів у процесі формування гендерної ідентичності підлітків.

Хлопці очікують від батьків суворого зауваження чи навіть фізичного покарання, тоді як учителі частіше обмежуються гнівними окриками. У випадку з дівчатами реакція батьків і педагогів має інший характер: їм здебільшого пояснюють суть провини, акцентуючи на необхідності бути чемними та вихованими, що важливо для майбутньої материнської ролі.

Така система заохочень і покарань, де хлопчикам прищеплюють дух суперництва та наполегливість, а дівчаток спрямовують на адаптацію, уникнення конфліктів і дотримання морально-етичних норм, поглиблює психологічні відмінності між статями.

Оскільки гендерні стереотипи є досить стійкими та малозмінними соціальними установками, вони зберігаються протягом десятиліть. Їх зміст відображає патріархальні уявлення про статево-рольову поведінку, згідно з якими жінка традиційно сприймалася як другорядна й менш важлива фігура. Це сприяло формуванню у жінок уявлення про себе як про "слабку стать."

Гендерні стереотипи виникають на основі викривлених уявлень про статеві ролі та відносини, що перешкоджають гармонізації гендерної поведінки, очікувань і вимог суспільства. Зміни у статево-рольових настановах нерідко спричиняють розгубленість і страх у молоді, яка виросла в традиційних сім'ях. Особливо складні виклики у сфері статевих відносин постають перед підлітками з неповних сімей або тими, хто виховується в інтернатних закладах.

2.2. Аналіз результатів дослідження особливостей статево-рольової соціалізації підлітків

Застосовуючи метод «вільного опису», учням восьмого класу було запропоновано написати міні-твір на тему: «Яким я уявляю сучасних чоловіка та жінку». Це дозволило дослідити декларативний рівень когнітивних уявлень про маскуліність і фемінність.

Близько 26% школярів не змогли розкрити сутність заданої теми, а близько 51% (переважно дівчата) підмінили поняття «чоловік» і «жінка» узагальненим образом «людини», описуючи, якою вона «має бути». Це можна розглядати як наслідок «безстатевої» педагогіки або спробу уникнути теми, яка викликає дискомфорт. Водночас таку поведінку можна пояснити тим, що твір у шкільному середовищі тісно пов'язаний з оцінюванням, а отже, учні зосереджуються на тому, «як слід писати». Дівчата, через специфіку

соціалізації, більш схильні дотримуватись загальноприйнятих стандартів, схвалених школою.

Найчастіше в учнівських роботах зустрічалися гендерно-нейтральні риси: характеристики особистості, що відображають ставлення до інших людей, рівень ерудованості, інтелектуальні інтереси. Однак такі аспекти, як трудова чи громадська активність, а також ділові якості, згадувалися рідко. Це можна пояснити відсутністю власного досвіду у сфері праці та нечітким уявленням про ролі чоловіків і жінок у суспільній діяльності. Водночас у використанні цього критерію спостерігалися помітні статеві відмінності.

Уявлення хлопців про жінок, особливо щодо їхніх ділових якостей, виявилися менш чітко сформованими, ніж їхні погляди на ділові риси чоловіків. Часто юнаки висловлювали думку, що жінка не повинна приділяти багато часу роботі, акцентуючи на її ролі в сім'ї.

Серед специфічних критеріїв, що характеризують людину як представника певної статі (ставлення до представників протилежної статі, сімейні та батьківські якості, любовно-сексуальні стосунки), найпомітніше виявилися уявлення про чоловіків і жінок як сімейних партнерів та батьків.

Цікаво, що хлопці й дівчата однаково описували чоловічі якості, але значно відрізнялися у сприйнятті жіночих. Хлопці надавали більшого значення сімейним рисам жінки, тоді як дівчата акцентували на інших аспектах.

Критерій любовно-сексуальних стосунків в учнівських творах згадувався вкрай рідко. Зовнішні характеристики (краса, акуратність, елегантність) при описі жінок використали 49% дівчат і 33% хлопців.

Традиційні стереотипні риси жіночості (ніжність, м'якість, поступливість) та мужності (сила, сміливість, воля) зустрічалися рідше, ніж очікувалося. Уявлення дівчат про мужність виявилися суперечливими: романтизований ідеал поєднувався з більш прагматичними очікуваннями. Для дівчат у характеристиці жіночності важливими були емоційно-експресивні якості, тоді як хлопці надавали перевагу емоційній стабільності й відсутності напруженості.

Дівчата описують роль жінки ширше, але часто менш реалістично, ніж хлопці. Характеристики, що стосуються ставлення жінок до чоловіків, залишаються осторонь в обох групах, хоча дівчата іноді висловлюються доволі відверто: «Чоловіки дуже змінилися. Їх нічого не цікавить. Вони стали ледачими. Чоловіка не можна порівнювати з жінкою — він не готує, рідко прибирає, але часто їсть».

З творів учнів видно, що в сучасному суспільстві ролі чоловіків і жінок багато в чому переплітаються: жінки часто виконують традиційно «чоловічі» обов'язки, а чоловіки — «жіночі». Однак важливими залишаються такі риси, як самотійність та освіченість, незалежно від статі.

Аналіз образів чоловіка і жінки в роботах учнів дозволяє виокремити три домінуючі групи характеристик: загальні риси характеру, стереотипні маскулінно-фемінні якості та моральні цінності. Центральною складовою є маскулінно-фемінні риси, але їхня структура виглядає розмитою, що свідчить про відхід від традиційних гендерних стереотипів.

Співвідношення маскулінності та фемінності в уявленнях учнів вказує на тенденцію формування андрогінного гендерного типу, що підтверджує гіпотезу про вплив сучасної статево-рольової соціалізації на формування особистості (табл. 2.1.).

Різниця в уявленнях про чоловіка та жінку полягає в тому, що образ чоловіка здебільшого відображає традиційні стереотипи (маскулінні якості є домінуючими в його образі), тоді як образ жінки більш гнучкий і схильний до андрогінності (фемінні якості займають третє місце в її образі). Виявлено суттєві відмінності між хлопцями та дівчатами в сприйнятті чоловічого образу: для хлопців цей образ виглядає більш маскулінним, ніж для дівчат. Що стосується уявлення про жінку, то хлопці мають більш нейтральне уявлення про її фемінність порівняно з дівчатами, які схильні трактувати жіночий образ як значно фемінніший. Ці відмінності в сприйнятті гендерних образів варто враховувати при статево-вихованні підлітків.

Якщо в процесі статево-рольової соціалізації у хлопців і дівчат формуються різні погляди на те, яким має бути чоловік і якою має бути жінка, це може мати негативні наслідки для їхньої гетеросоціальності, спричиняти конфлікти між статями, а в подальшому навіть призвести до проблем у сімейних відносинах. Однак в загальному серед підлітків спостерігається тенденція до засвоєння андрогінної моделі гендерної ролі.

Таблиця 2.1

Структури образів чоловіка і жінки у підлітків

Образ жінки		Образ чоловіка	
№	У відсотках	№	У відсотках
20	23,4	36	29,9
18	21,8	6	4,5
10	11,1	40	32,4
16	19,7	20	16,7
6	7,9	16	13,3
14	16	4	3,1

Примітка: № – частота, з якою називається якість; % – у відношенні до всієї чисельності рис в даному образі

На наступному етапі дослідження була застосована методика С. Бем. Результати показали, що переважна більшість підлітків (70%) мають андрогінний статево-рольовий тип, при цьому 22 дівчат і 13 хлопців відносяться до цієї групи. Інші 8 дівчаток (16%) та 7 хлопців (14%) мають більш фемінний або маскулінний тип. Загальний результат дослідження можна представити у вигляді діаграми (рис. 2.1).

У дівчат 72,3 % демонструють ознаки андрогінної поведінки, тоді як решта 27,7 % мають фемінні риси. Як видно, серед дівчат не зафіксовано статево-рольового типу, що характеризується маскулінністю. У хлопців також

домінує андрогінний тип, який становить 62 % серед опитаних, а решта 38% мають маскулінні риси.

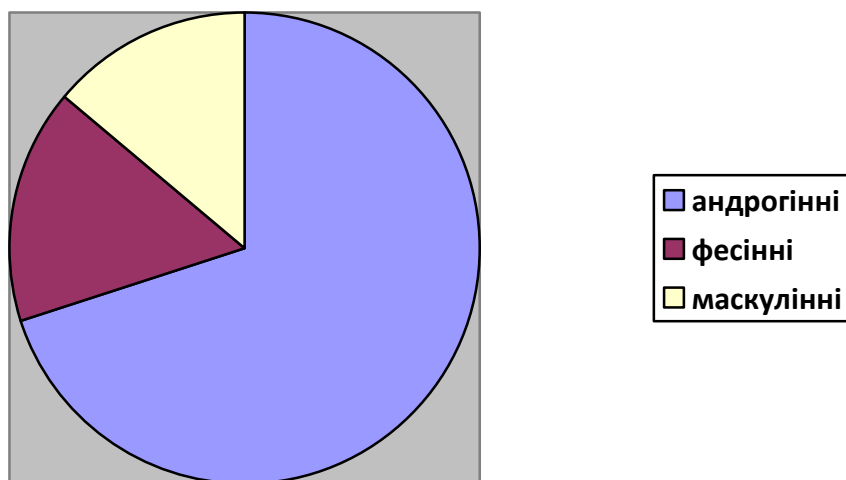

Рис. 2.1. Розподіл статево-рольових типів

Проаналізуємо, як розподіляються статево-рольові типи серед хлопців і дівчат окремо (рис. 2.2, 2.3.).

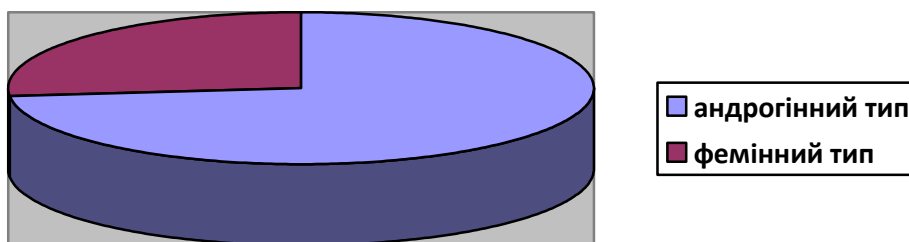

Рис. 3.2. Розподіл статево-рольових типів у дівчат

Аналізуючи отримані результати, можна зробити висновок, що дані, отримані за методикою BSRi, підтверджують тенденцію до формування андрогінного гендерного типу в процесі статево-рольової соціалізації підлітків. За результатами опитувальника MMPi (5 шкала), було встановлено, що для

дівчат значення шкали вираженості чоловічих і жіночих інтересів варіюються від 24 до 56 балів, тоді як для хлопців цей діапазон коливається від 28 до 59 балів (табл. 2.2).

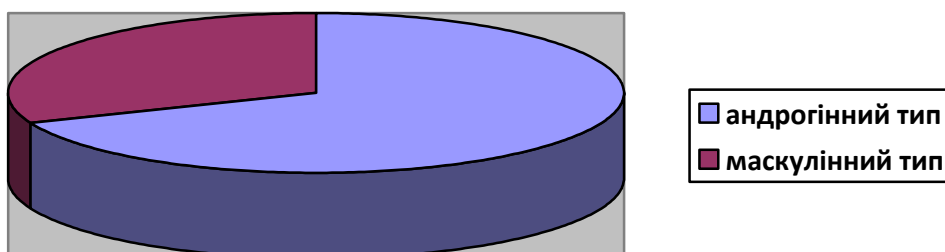

Рис. 2.3. Розподіл статево-рольових типів у хлопців

Таблиця 2.2

Показники маскулінності-фемінності підлітків

	Хлопці		Дівчата	
Високі	11	65 %	17	56,7 %
Середні	5	25 %	11	36,7 %
Низькі	4	20 %	2	6,6 %

У результаті підрахунку Т-балів 5-ї шкали було виявлено підвищення показників у більшості опитуваних, причому рівно 65 % серед хлопців і 56,6 % серед дівчат, що свідчить про формування гендерної ідентичності з відхиленнями від традиційних стереотипів маскулінності та фемінності (див. табл. 2.2). Подальший аналіз показників 5-ї шкали показав, що більші відхилення у статево-рольовій ідентифікації спостерігаються серед дівчат. Це суперечить поширеній вітчизняній думці, яка стверджує, що фемінізація хлопчиків перевищує маскулінізацію дівчаток.

Аналіз емпіричних даних засвідчив різноспрямовану динаміку статево-рольової ідентифікації у хлопців та дівчат. У дівчат з віком відхилення поступово знижуються, тоді як у хлопців вони демонструють тенденцію до зростання. Такий результат суперечить поширеному у науковій літературі уявленню, згідно з яким рівень фемінності у хлопців зменшується в процесі дорослішання. Зниження відхилень у дівчат і їх збільшення у хлопців пояснюється адаптаційними процесами підлітків до реалій сучасного світу, що відбувається через розвиток андрогінного гендерного типу із середніми показниками андрогінності..

Таким чином, результати емпіричного дослідження підтвердили висунуту гіпотезу про тенденції, що відбуваються в процесі статево-рольової соціалізації підлітків, зокрема – переорієнтацію підлітків з традиційних маскулінних та фемінних гендерних ролей на андрогенні. Особливістю статево-рольової соціалізації підлітків є те, що в цей період формується зріла гендерна ідентичність як андрогінний тип особистості.

2.3. Гендерне виховання як умова формування адекватної статево-рольової соціалізації підлітків

Сучасне суспільство висуває нові вимоги до формування особистості, зокрема щодо соціалізації підлітків у контексті їхньої статевої ідентичності. Перехідний вік є періодом активного пошуку себе, встановлення міжособистісних стосунків та прийняття соціальних ролей. У цьому процесі гендерне виховання відіграє ключову роль, оскільки саме воно визначає формування у підлітків усвідомленого ставлення до своєї статі, розуміння соціальних норм і моделей поведінки. Розвиток гармонійної особистості можливий лише за умов подолання стереотипів, утвердження рівноправності та створення толерантного середовища. У цьому контексті дослідження гендерного виховання стає важливою умовою забезпечення адекватної статево-

рольової соціалізації підлітків [7; 12; 14; 15; 21; 28; 34; 35; 43; 47; 50; 51; 53; 53 та ін.].

Гендерне виховання – це процес формування у підлітків усвідомлення соціально прийнятних моделей поведінки відповідно до їхньої статі, а також розвиток толерантного ставлення до представників обох статей. Воно сприяє гармонійному розвитку особистості та інтеграції в суспільство.

На нашу думку, гендерне виховання має бути орієнтоване на розвиток самосвідомості підростаючої особистості. Самосвідомість вчені визначають як "цілісне ставлення особистості до себе", яке формується через взаємопов'язані елементи. Структура самосвідомості, її компоненти суттєво впливають на здатність індивіда протистояти соціальному тиску, жити в гармонії із собою та адаптуватися до рольових очікувань середовища. Пристосовуючись до умов суспільства, людина розвиває ті риси, які дозволяють їй діяти відповідно до вимог, що ставляться до неї в даному соціальному контексті.

Процес формування ставлення до себе як до представника певної статі є важливим етапом усвідомлення й прийняття власної гендерної ідентичності. Стать є первинним елементом у формуванні гендерної самосвідомості, адже на початку дитина ідентифікує себе як "Я – хлопчик!" або "Я – дівчинка!" [52].

Розвиток статево-рольового самоусвідомлення в підлітковому віці залежить від вікових змін, соціальної ситуації та основного виду діяльності, а також від новоутворень у цьому віці. Спілкування з однолітками є ключовим видом діяльності в підлітковому віці, і саме цей тип взаємодії виступає оптимальним засобом статево-рольової соціалізації.

У підлітковому віці ігри набувають нових рис. Основний акцент переноситься на вибіркове, інтимне й довірливе спілкування. У контексті впливу дорослих на зміст і форму ігор та вибір іграшок слід згадати іншу важливу ситуацію взаємодії дітей із дорослими. Дорослі по-різному реагують на поведінку хлопчиків і дівчаток, що відображається на їхніх діях. Вони не підтримують у дівчаток дослідницький та конструктивний підхід до ігор, заохочуючи прагнення дізнатися більше про іграшку, розбирати її чи

використовувати нестандартно. У той час, як хлопчикам дозволяється проявляти цікавість до механізмів і функціонування іграшок, дорослі схвалюють їхні експерименти з іграшками. Прояви агресії, як вербальної, так і фізичної, або груба поведінка, спрямована на досягнення мети, часто сприймаються як нормальні у хлопців, а вияв такої поведінки з боку дівчаток осуджується [33].

Аналізуючи статево-рольові характеристики, можна стверджувати, що в уявленнях підлітків роль жінки все ще пов'язана з сімейними і побутовими функціями, емоційно-регульованою діяльністю. Якщо класифікувати ці характеристики в групи, такі як ділові, комунікативні, ставлення до себе, зовнішні дані, загальні та емоційно-експресивні, то виявляється, що жінки, згідно з отриманими результатами, повинні володіти сильними комунікативними, моральними та соціально-оцінними якостями.

Самовпевненість традиційно вважається властивістю хлопців, а її відсутність – рисою дівчат. Існує думка, що дівчата менш впевнені в собі, ніж хлопці. Однак, ці спостереження часто є хибними. Насправді хлопці не є значно більш самовпевненими, ніж дівчата. Відмінності виявляються незначними, а самовпевненість формується під впливом соціальних очікувань. Поведінка хлопців часто супроводжується сумнівами, але намагається відповідати вимогам суспільства, де заохочується рішучість і непохитність, тоді як сумніви та вага в поведінці дівчат залишаються менш прийнятними для соціуму.

Емпатійність та схильність піклуватися про інших часто асоціюються з жіночими рисами. Справді, дівчата частіше отримують звернення по допомогу від інших, оскільки розраховують на реальну підтримку й пораду.

Результати психологічних досліджень показують, що хлопці і дівчата не відрізняються за рівнем організаторських і лідерських здібностей [4]. Хоча гендерні відмінності не були чітко зафіксовані, існують невеликі різниці у використанні авторитарних і демократичних методів управління. Жінки, як правило, більше схильні застосовувати демократичні підходи в керівництві та

організації взаємин із людьми, на відміну від чоловіків, які частіше вдаються до авторитарних методів.

Порівняння математичних та просторових здібностей між хлопцями та дівчатами не показало суттєвих відмінностей. Виявлено лише незначні гендерні розбіжності, які починають проявлятися в підлітковому віці і можуть бути пояснені психологами впливом традиційної професійної орієнтації учнів. Індивідуальні відмінності в більшості психологічних характеристик у межах однієї статі набагато більші, ніж між статями.

Між чоловічою та жіночною психологією існує більше спільного, ніж між самими дівчатами та хлопцями. Хоча соціальні якості хлопців і дівчат схожі, вони не є ідентичними. Відмінності між ними більше зумовлені соціально-культурними впливами, аніж природним відбором.

Проблема міжособистісних стосунків не існує поза соціокультурним контекстом. Поведінка, що відповідає суспільному сприйняттю гендерних ролей, є уявленням про "типово" жіночу або "типово" чоловічу поведінку, яка в узагальненому вигляді ділиться на фемінну та маскулінну. На ранніх етапах онтогенезу зразки поведінки активніші у формуванні гендерної самосвідомості, яка згодом доповнюється іншими моделями. З цієї причини В. Каган розрізняє статеву ідентичність (порівняння, ідеали, стереотипи) і соціально-статеву ідентичність (соціальні ролі). Оскільки чоловіки та жінки в сучасному суспільстві виконують переважно різні ролі, то поведінка чоловіків оцінюється через їхній соціальний статус і досягнення в професійній діяльності, а поведінка жінок – через їхні ролі в сім'ї.

Результати гендерної поведінки виявляються у процесі асиміляції усталених соціальних норм і приписів, що стосуються чоловічої та жіночої поведінки, прийнятих в певному соціальному середовищі, та адаптації до них.

Згідно з думкою багатьох психологів [28; 34; 35; 43; 47 та ін.], гендерна поведінка особистості може проявлятися у вигляді маскулінності, фемінності, андрогінності або статевої нейтральності, в залежності від того, як виявляються соціально-статеві установки та їхній рівень вираженості. Важливо, що одна з

цих характеристик може бути домінуючою: фемінність може проявлятися через схильність до гуманістичних ідеалів, а маскулінність – через орієнтацію на авторитарні цінності та патріархальні погляди, де більшість людей підтримують маскулінні цінності, а менша частина – фемінні, і навпаки.

Не можна ігнорувати, що статево-рольові установки впливають на свідомість дитини через спілкування з учителями. Як батьки, так і педагоги привчають дівчаток до думки, що вони з хлопчиками є різними особистостями не тільки зараз, а й у майбутньому.

Дослідження показують, що вчителі по-різному взаємодіють з учнями і ученицями не лише поза уроками, а й під час занять. Наприклад, педагоги часто надають більшу увагу пізнавальній активності хлопців, ніж дівчат. Це особливо помітно під час оцінювання знань: якщо хлопці не можуть дати готову відповідь, вчителі стимулюють їх мислення, задаючи проблемні запитання та даючи наводки, що сприяє їхньому досягненню успіху. Для дівчат же часто передбачено, що вони повинні знати матеріал, а не просто розуміти його чи бути впевненими в його правдивості. Така асиметрія в увазі педагогів зумовлена закоріненими гендерними стереотипами, згідно з якими дівчатка краще розвиваються в гуманітарних науках, а хлопчики – в точних. Крім того, вчителі по-різному реагують на порушення дисципліни у хлопців і дівчат.

Аналіз наукових досліджень у сфері гендерної соціалізації в психолого-педагогічній літературі вказує на наявність суттєвих суперечностей між гуманізацією освітнього процесу і недостатньою підготовленістю педагогів, психологів та соціальних працівників до інтеграції питань гендерної поведінки у навчальну практику [7; 12; 14; 21; 28 та ін.]. Відсутність спеціалізованих практичних занять на гендерну тематику значно ускладнює роботу педагогів і психологів, особливо в контексті використання інтерактивних методів навчання для юнаків та дівчат.

Основним напрямом роботи має бути формування у молоді свідомого і відповідального ставлення до майбутніх соціальних ролей – як громадянських, так і сімейних. Як показує досвід, активні методи навчання (евристичні бесіди,

міні-дискусії, тренінгові вправи, метод наративу) сприяють розширенню соціального контексту пізнання себе та інших, стимулюючи молодь до формулювання власної позиції стосовно гендерної поведінки.

Проблемний виклад навчального матеріалу є ключовим чинником активізації уваги молоді до гендерних аспектів. Такий підхід особливо ефективний у розкритті тем моралі та етики взаємин за різних життєвих обставин. Запитання, які викликають роздуми, допомагають молодим людям глибше усвідомити психологічну природу взаємоповаги, поступливості та партнерства у стосунках.

Одним із найбільш ефективних, хоча й трудомістких, методів у гендерній освіті є дослідницький підхід, при якому молодь активно залучається до самостійного визначення морально-психологічних проблем гендерної поведінки та пошуку можливих шляхів їх вирішення. Іншим важливим методом є пояснювально-ілюстративний, що включає в себе лекції, розповіді та показ фільмів. Ці форми діяльності мають великий потенціал для впливу на емоційно-оцінну сферу молодої людини.

Необхідність і ефективність стратегії автономізації в процесі впровадження принципів гендерної культури в освіту стає очевидною, оскільки потрібно активно обґрунтовувати правомірність гендерного підходу в соціогуманітарних науках. Це особливо важливо, оскільки багато молодих педагогів досі перебувають під впливом традиційних поглядів на міжстатеві взаємодії.

Ще одним дієвим способом стимулювання активності учнів є дискусія за визначеним сценарієм. Метою такої дискусії є розробка спільного рішення групи. У процесі дискусії можна виділити кілька фаз: орієнтування, оцінки та завершення. Ці етапи включають наступні кроки: 1) формулювання мети та теми дискусії (орієнтування); 2) збір інформації (знання, думки, ідеї) та пошук альтернативних рішень проблеми; 3) організація, обґрунтування та спільна оцінка отриманої інформації, уточнення, аналіз і вибір варіантів; 4) підсумкове оцінювання результатів дискусії.

Також варто зазначити доцільність застосування методу "мозкового штурму" як окремої техніки. Цей підхід активізує інтелектуальну діяльність, сприяє динамічному протіканню розумових процесів, дозволяє абстрагуватися від зовнішніх умов та існуючих обмежень, а також формує навички прийняття стандартних рішень, орієнтуючи увагу на вирішення конкретних актуальних завдань. Для досягнення високої ефективності необхідно ретельно спланувати процес "мозкового штурму", визначити правила для колективного генерування ідей. Сформовані нові ідеї вважаються важливим етапом для організації подальших освітніх і просвітницьких заходів.

Сюжетно-рольова гра в контексті гендерної роботи є надзвичайно результативною в пізнанні морально-психологічних аспектів побудови людських взаємин. Як хлопці, так і дівчата мають знайти в діалозі шляхи вирішення етичних питань і привести розв'язок до логічного завершення. Практика показала високий рівень ефективності цього методу. По-перше, учасники прагнуть використати свій життєвий досвід при побудові сюжетних ліній, що сприяє глибшому осмисленню проблеми. По-друге, сам процес гри створює унікальну емоційну атмосферу, де учасники в неформальній обстановці обговорюють різні варіанти розвитку подій, оцінюючи їх на відповідність реальним життєвим ситуаціям. По-третє, виконання ролей вимагає від учасників ідентифікації з персонажами, що сприяє розширенню розуміння різниці між "Я" і "не Я".

В останні роки став популярним метод, що передбачає дослідження моделей поведінки молоді безпосередньо самими молодими людьми, важливим елементом якого є створення рольових сюжетів, що відображають гендерні взаємини. Наративний метод має значні дослідницькі можливості, оскільки його використання в контексті групового спілкування здатне викликати емоційне ставлення до обговорюваних тем, а також зворотний відгук – підтримку чи заперечення, з огляду на особистий досвід учасників. Це дозволяє створити живі, яскраві сюжети, які відображають типові ситуації, що переживаються членами групи. За допомогою таких засобів, як пантоміма,

вербальні дії та емоційні реакції, ці сюжети набувають нового значення, яке можна трактувати як об'єктивацію або типізацію проблеми в контексті індивідуального життєвого досвіду кожного учасника.

Узагальнюючи сказане вище, можна виокремити *основні аспекти гендерного виховання*:

1. Формування гендерної ідентичності:

- допомога підліткам у розумінні себе як представників певної статі;
- усвідомлення соціальних очікувань та культурних норм щодо поведінки чоловіків і жінок.

2. Розвиток соціальної компетентності:

- навчання взаємодії з однолітками різної статі;
- формування комунікативних навичок, побудова партнерських відносин на засадах поваги.

3. Подолання гендерних стереотипів:

- роз'яснення шкідливості стереотипного мислення;
- підтримка індивідуальних інтересів та здібностей незалежно від статі.

4. Виховання відповідальності:

- вчити відповідально ставитися до особистих рішень та вчинків;
- формування етичних норм поведінки в різних соціальних ситуаціях.

5. Психологічна підтримка:

- забезпечення емоційної підтримки в період статевого дозрівання;
- робота з самооцінкою, запобігання дискримінації та насильству.

6. Освітня складова:

- інтеграція гендерної освіти в навчальні компоненти;
- проведення виховних заходів, тренінгів та психологічних консультацій.

Отже, гендерне виховання формує у підлітків навички адекватного соціального функціонування, сприяє розвитку емоційного інтелекту та критичного мислення. Це створює передумови для формування особистісної зрілості та соціальної адаптації.

Висновки до розділу 2

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити особливості статево-рольової соціалізації підлітків, використовуючи відповідний психодіагностичний інструментарій. Застосування методів психологічної діагностики забезпечило комплексний підхід до вивчення рівня сформованості статево-рольових уявлень, ступеня впливу соціального середовища та індивідуальних особливостей підлітків.

Виявлено, що присутність гендерних стереотипів у соціальному середовищі може зумовити деформацію статевої ідентичності та сприяти формуванню поведінкових моделей, які не відповідають соціальним нормам.

Особливу увагу приділено значенню гендерного виховання як одного з головних чинників успішної статево-рольової соціалізації. З'ясовано, що систематична робота з формування у підлітків толерантного ставлення до представників обох статей, розвиток соціальних навичок та подолання стереотипного мислення сприяють гармонійному особистісному розвитку.

Отже, результати дослідження підтвердили важливість інтеграції принципів гендерного виховання в освітній процес та виховну діяльність. Це дозволяє створити умови для формування адекватних статево-рольових уявлень підлітків, забезпечуючи їх соціальну адаптацію та особистісний розвиток.

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретичних та емпіричних даних дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Статеворольова соціалізація є процесом, у якому індивіди засвоюють соціокультурні чинники, що формують основні характеристики стеворольової поведінки. До них відносяться: гендерні уявлення, що складають систему понять про чоловіка і жінку; культурні стереотипи маскулінності і фемінності; очікування суспільства щодо поведінки, зовнішності та особистісних рис чоловіків і жінок; а також відмінності у вихованні хлопчиків та дівчаток. Усі ці елементи утворюють гендерну культуру конкретного суспільства.

Гендерна культура є комплексною системою форм і способів життєдіяльності, через які підтримуються, закріплюються і формуються стеві відмінності між індивідами, а також регулюються міжстеві та родинні стосунки. Вона являє собою складну мережу соціокультурних гендерних норм, у центрі якої знаходяться стереотипи маскулінності та фемінності. Ці стереотипи визначають зміст інших елементів гендерної культури, об'єднуючи їх у єдину схему, що сприяє формуванню моделей гендерних ролей. Через засвоєння цих ролей індивіди інтегруються в культурну систему суспільства.

Основна суперечність гендерної культури сучасного суспільства полягає у взаємодії між гендерними ролями та гендерними стереотипами. Ця суперечність відображається на процесі стеворольової соціалізації, оскільки консервативність гендерних стереотипів може ускладнювати розвиток зрілої гендерної ідентичності, що має бути враховано в процесі виховання.

Зріла гендерна ідентичність особистості передбачає її самоідентифікацію з певною гендерною групою, яку вона оцінює позитивно, зокрема через взаємодію з гендерною аутгрупою, що служить орієнтиром для порівняння.

Виявлені в дослідженні відмінності у сприйнятті образу чоловіка між дівчатками та хлопчиками (у хлопців він має більш виражений маскулінний

характер, а в дівчаток – андрогінний) можуть створювати бар'єри на шляху розвитку гетеросоціальності, що негативно позначається на формуванні зрілої гендерної ідентичності.

Результати проведеного дослідження показали, що у хлопців почуття належності до своєї статі є більш вираженим, ніж у дівчат. У структурі образів найбільше представлені три основні групи якостей: загальнолюдські риси характеру, стереотипні маскулінні й фемінні якості, а також моральні риси. Співвідношення маскулінності та фемінності у образах чоловіка і жінки вказує на тенденцію до формування андрогінного гендерного типу особистості в процесі статево-рольової соціалізації.

На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що в сучасних підлітків відбувається формування гендерної ідентичності, яка відходить від традиційних стереотипів маскулінності та фемінності.

Таким чином, особливістю статево-рольової соціалізації підлітків є те, що в цей період формується зріла гендерна ідентичність, яка характеризується андрогінним типом особистості.

Сучасні тенденції в суспільстві можуть сприяти зміні традиційних уявлень про статеві ролі. Подальше вивчення того, як ці зміни впливають на підліткову психіку та формування гендерної ідентичності, а також як трансформація статевих ролей відображається у поведінці та соціальних відносинах, стане важливим напрямком дослідження.

Таким чином, подальші дослідження повинні поглиблювати розуміння процесів статево-рольової соціалізації підлітків, враховуючи різноманітні соціокультурні, психологічні та соціальні чинники. Це сприятиме розвитку практичних рекомендацій для освітніх установ і сімей щодо підтримки здорового формування гендерної ідентичності та гармонійної соціалізації підлітків у сучасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко А. В., Пузь І. В. Чинники формування статево-рольової ідентифікації особистості. *Актуальні проблеми освіти і науки: досвід та сучасні технології* : матеріали заочної Всеукр. наук.-практ. конф. Донецьк, 2020. С. 149–152. URL: <https://japon.donnu.edu.ua/article/view/8794>
2. Біла О. Л. Особливості статево-рольової ідентичності дівчат-підлітків з порушеннями інтелекту. *Збірник наукових праць здобувачів освітнього ступеня бакалавр і магістр факультету спеціальної освіти, психології та соціальної роботи* / за ред. О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, 2022. Вип. 15. С. 21–27. URL: surl.li/biyzqh.
3. Боровик Л. Психологічні особливості прояву статево-рольових стереотипів на кар'єрні домагання молоді. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. Вінниця, 2022. Вип. 1. С. 10–13. URL: <https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/ped-psyh/article/view/20>
4. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка. Київ : НПУ, 2003. 338 с.
5. Бурлачук Л. Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження. *Психологія і суспільство*. 2014. № 4. С. 85-103. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2014_4_9
6. Васютинський В. Джерела психологічної статі. *Психолог*. 2003. № 33. С. 35–38.
7. Главник Я. Гендерне виховання у підлітковому віці. *Психолог*. 2003. № 34. С. 11–15.
8. Говорун Т., Кікінеджі О. Гендерна ідеологія у навчально-виховному процесі. *Освіта і управління*. 2003. Т. 6. № 4. С. 56–69.
9. Говорун Т., Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посібник. Тернопіль : Богдан, 1999. 384 с.

10. Гомілко О. Метафізика тілесності. Концепт тіла у філософському дискурсі. Київ : Наукова думка, 2001. 340 с.
11. Гошовський Я. О. Становлення образу Я у підлітків школи-інтернату в умовах депривації батьківського впливу : автореф. дис. ...канд. психол. наук ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 1995. 19 с.
12. Гречишкіна О. Д., Гречишкіна А. П., Пулькіна Т. І. Підготовка майбутнього вчителя до гендерного виховання учнів в умовах реформування освіти в Україні. *Проблеми освіти*. 2002. Вип. 28. С. 95–101.
13. Діагностичний інструментарій психолога / Упоряд. Т. Гончаренко. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.
14. Карнаух Л. Сім'я як чинник статево-рольової соціалізації дітей старшого дошкільного віку в реаліях сьогодення. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. пр. Умань, 2013. Вип. 47. С. 218–223. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/12/Visnuk-47.pdf#page=218>.
15. Карпич І. О., Перфільєва М. В. Особливості гендерної соціалізації особистості. *Молодий вчений*. 2018. № 1(2). С. 788–790.
16. Козинець І. М. Статево-рольова соціалізація та гендерна ідентичність особистості. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2012. № 1. С. 91–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcr_2012_1_16
17. Коляденко С. Маргарет Мід – засновниця культурологічної теорії трьох типів культур. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: зб. наук. праць / редкол. М. А. Козловець, Л. В. Горохова, О. В. Чаплінська та ін. Житомир : Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2022. С. 114-120.*
18. Корінна Г. Аналіз поняття «статево-рольова соціалізація» в контексті сучасних досліджень. *Проблеми сучасної педагогічної освіти* : зб. ст. Сер. : Педагогіка і психологія. Ялта, 2014. Вип. 44, ч. 2. С. 169–176.

19. Корінна Г. Розкриття основних понять процесу статево-рольової соціалізації. *Психолого-педагогічний супровід гармонійного розвитку дитини в загальноосвітніх закладах* : зб. матеріалів регіон. наук.-метод. семінарів для науковців, практ. працівників та студ. (15–16 лют. 2017 р.) ; гол. ред. І. І. Демченко та ін. Умань, 2017. Вип. 2. С. 58–63. URL: surl.li/xnknhv
20. Корінна Г. Теоретичні аспекти дослідження сутності поняття «статево-рольова соціалізація». *Проблеми сучасної педагогічної освіти* : зб. ст. Сер. : Педагогіка і психологія. Ялта, 2014. Вип. 43, ч. 4. С. 84–90.
21. Кравець В. Актуальні проблеми статевої соціалізації дітей та підлітків в Україні. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 29-30 квіт. 2014 р. / М-во науки і освіти України та ін. ; редкол.: В. Кравець та ін. Тернопіль, 2014. С. 27–29.
22. Крочук М. І. Категорії «Гендер», «Стать», «Відмінність» в аспекті гендерної рівності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 2 (1). 2012. С. 244–249. Кудін В. Я. Гендерні проблеми в засобах масової інформації. *Трибуна*. 1999. №9. С. 21–22.
23. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2003. 344 с.
24. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі : в 2 т., т. 1. Київ : Форум, 2002. 319 с.
25. Матвійчук Т. Теорії особистості в зарубіжній та українській психології. Київ : Магнолія. 2023. 500 с.
26. Міщик Л. І. Актуальність гендерного підходу в освіті. *Проблеми освіти: Науково методичний збірник*. Київ. 2002. Вип. 27. С. 118–127.
27. Назаренко І. Гендерні аспекти: сучасний вимір. *Психолог (Шкільний світ)*. 2005. № 9. С. 3–7.
28. Оніпченко О. І. Роль батьків у процесі статево-рольової соціалізації дітей та підлітків у педагогічних дискусіях на початку ХХ століття. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків, 2018. Вип. 42. С. 124–133.

29. Оніпченко О. І. Статеворольова соціалізація дітей та підлітків в Україні (XX століття) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: Донбас. держ. пед. ун-т. Слов'янськ, 2020. 40 с.
30. Павлюк Н. В. Сім'я як чинник статево-рольової соціалізації розумово відсталих підлітків. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 4. С. 81–87.
31. Пелих Н., Левус Н. Особливості статево-рольової соціалізації підлітків з повних та неповних сімей. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2013, Вип. 22. С. 445–457. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_22_39.
32. Петренко Г., Мудрак І. Саморегуляція як внутрішньоособистісний феномен. *Психогенеза особистості: норма і девіація* : збірник наукових статей і тез. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М. 2024. С. 202-209.
33. Поліщук В. М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці: базові симптомокомплекси : монографія. Суми, 2012. 478 с.
34. Поляничко А., Корінна Г. Особливості статево-рольової соціалізації вихованців закладів інтернатного типу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 6. С. 120–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2018_6_14.
35. Попик Ю. В., Роздобутько Н. Ю. Особливості статево-рольової соціалізації підлітків з неповних родин. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24–25 квіт. 2014 р.) / ред. колегія: Є. М. Потапчук (голов. ред.), О. В. Кулешова, Л. О. Подкоритова, В. К. Гаврилькевич, Л. Г. Параскевич. Хмельницький, 2014. С. 48–49. URL: https://kafedra-psy.at.ua/materialy_konferencii_2014-maket.pdf#page=48
36. Поспєлова С. Соціалізаційні чинники формування гендерно-рольової поведінки дівчат. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка* / відп. ред. Л. Ф. Бурлачук. Київ, 2015. Вип. 1 (3) : Психологія. С. 88–91.

37. Раднева Я. Гендерна рівність як принцип законодавства України. *Право України*. 2002. №4. С. 103–108.
38. Руденко С. В. Статеврольова соціалізація як соціально-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць молодих вчених*. Хмельницький, 2018. № 2. С. 145–158. URL: surl.li/bavgna
39. Савченко Ю. Ю. Особливості формування статево-рольових уявлень у старших дошкільників. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 94–96.
40. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
41. Сторожко А. В. Особливості формування гендерної ідентичності та статево-рольова соціалізація особистості. *Радіоелектроніка та молодь у XXI столітті* : матеріали 24-го Міжнар. молодіж. форуму, 7–9 квіт. 2020 р. Харків, 2020. Т. 8. С. 185–186. URL: <https://openarchive.nure.ua/entities/publication/af510678-07ca-4b90-9082-da7b9fbd0277>.
42. Титаренко Т. Поняття «стать» у психології особистості. *Психолог*. 2003. № 6. С. 13–15.
43. Ткалич М. Г. Гендерна психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 248 с.
44. Токарева Н. М. Сучасні тенденції становлення статево-рольової ідентичності підлітків. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 34. С. 558–569.
45. Торжевська Н. Р. Актуальні проблеми дослідження гендерної ідентичності та статево-рольової ідентифікації в сучасному світі. *Стрес в житті сучасної особистості: надбання та втрати* : зб. тез доп. Всеукр. наук. круглого онлайн-столу (м. Київ, 16 трав. 2023 р.). Київ, 2023. С. 47–49. URL: surl.li/khebuy
46. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 1 : А -Борона. 542, 2. С. 74.

47. Філософський енциклопедичний словник. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. 487 с.
48. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Переклад з німецької: Петро Таращук. Київ: Основи, 1998. 709 с.
49. Фромм Е. Втеча від свободи. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». 2019. 288 с.
50. Хмелько В. Статева культура особистості. Соціально-психологічні передумови її формування. *Соціальний педагог*. 2015. № 8. С. 26–34.
51. Чаговець Л. Особливості статевої самосвідомості. *Психолог*. 2005. № 10. С. 16–19.
52. Цокур О., Іванова І. Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи. *Директор школи. Україна*. 2006. №6. С. 6–13.
53. Червінський В. А., Савицька А. Ю., Чернецький Ю. О. Гендерна соціалізація молоді як ознака гендерної ідентичності. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Київ, 2018. № 18. С. 141–143. URL: surl.li/iugenj
54. Шабасєва Н. С. Вивчення механізмів гендерної соціалізації як чинників статевої диференціації студентів коледжу. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 3. С. 61–66.
55. Шевченко Н. В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні. *Український історичний журнал*. 2001. №1. С. 30–39.
56. Юнг К. Г. Людина та її символи. Київ : Центр навчальної літератури, 2022. 436 с.
57. Appignanesi Lisa. Simone de Beauvoir. *Haus Publishing*, 2005. P. 82. 182 p.
58. Bem S. L. "Dismantling gender polarization and compulsory heterosexuality: Should we turn the volume down or up?" *Journal of Sex Research*. 1995. № 32, 329–334.
59. Burn S. M. The Social Psychology of Gender. New York: McGraw-Hill Education. 1996. 320 s.

60.

61. Erikson E. *Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze*; Frankfurt a.M. 1966; 2. Aufl. 1973.

62. Money John. *Gendermaps: Social Constructionism, Feminism, and Sexosophical History*. New York: [Continuum International Publishing Group](#). 1995.

63. Chapman A. H.: *Harry Stack Sullivan. His Life and His Work*, New York. 1976. G.P.Putnam's Sons.